

and virgin steppe lands development along the newly built Tsarytsyn fortification; in 1740-1760-s the tsar government recruited Ukrainian tchoomaks for salt mining infrastructure on the lake Elton which was one of the most profitable industries at that time in Russian Empire.

Of course, Ukrainians' migration to Volga region and back to Ukraine took place during all the XX century, and there are a lot of political and economic factors: droughts in Volga steppes in 1920-s, the famishment in Ukraine in 1930-s, wars, famine of the late 1940-s, socialistic rebuilding of Stalingrad (Volgograd) plants after the World War II and virgin lands development in Kazakhstan and Low Volga region in 1950-60-s. The actual situation in the Eastern Ukraine has also caused active Ukrainians' migration from the zone of anti-terroristic operation. A certain number of those migrants ended up in Ukrainian settlements in Low Volga region.

Volgograd oblast Ukrainians' history and culture are an inalienable part of the whole Ukrainian history and culture and an object of great interest for our future research.

Key words: *migration, Ukrainian diaspora, Low Volga region.*

Сминтина Олена

УДК 314.7: 903(477 : 1-14)«63»

МІГРАЦІЇ ЯК ЧИННИК КУЛЬТУРНОГО ОСВОЄННЯ НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я У РАННЬОПЕРВІСНУ ДОБУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядається роль міграцій, які мали місце в Нижньому Подунав'ї в фінальному плейстоцені – ранньому голоцені, у заселенні Дунай-Дністровського межиріччя та подальшому культурному освоєнні даного регіону, зокрема, у зв'язку із глобальними змінами клімату та особливостями палеогеографії регіону.

Ключові слова: *міграції, Нижнє Подунав'я, Білолісся, кукрек, гребениківська культура, палеоландшафт*

Проблема залюднення нижньої течії Дунаю, зокрема, тієї її частини, яка сьогодні знаходиться на території сучасної України, стала предметом наукового аналізу відносно недавно у зв'язку із польовими дослідженнями мезолітичних пам'яток в регіоні [4; 5]. Серія міжнародних наукових проєктів, спрямованих на деталізацію історії басейна Чорного моря та уточнення динаміки розвитку річкових басейнів на рубежі плейстоцену та голоцену, дають підставу відкрити нові аспекти у розв'язанні проблеми первинного освоєння Нижньодунайського культурного простору на рубежі плейстоцену та голоцену.

Перший епізод культурного освоєння Нижнього Подунав'я, найвірогідніше, можна співвіднести із заключними фазами фінгліціального періоду, із дріасом III, коли сюди з території сучасної Румунії слідом за своїм основним промисловим видом (туром) проникають ізольовані групи населення культур середньодунайського кола [1, с. 69-70; 7, с. 31-45]. Формально археологічні рештки їх життєдіяльності зафіксовані за природно-географічними межами Нижньодунайського регіону, на території Дунай-Дністровського степового межиріччя у Татарбунарському районі Одеської області поблизу сел Кагільник та Михайлівка. Втім, особливості річища Дунаю в його нижній частині та локалізація археологічних пам'яток з подібними технокомплексами на захід від Дунаю не виключають можливість проходження білолісців саме через гирло Дунаю, яке на той момент являло собою складну мережу постійних й тимчасових водотоків.

Система розселення носіїв білоліської культури та термін її існування в даному регіоні свідчать про те, що переселення навряд чи було масовим. Найбільш вірогідно, сюди проникла компактна група, що влаштувала епонімну сезонну стоянку та залишила навколо неї на відстані одного дня шляху компактну низку невеликих короткотермінових місцезнаходжень (Білолісся IV, Кагільник, Кантемір). На опорному поселенні Білолісся було розкрито чотири скупчення округлої форми діаметром близько 4 м кожне. Вони були розташовані прямо біля води вздовж берега р. Сарати та склалися з крем'яного інвентарю, фауни і простих наземних вогнищ [7, рис. 1]. Не виключено, що ці комплекси

відповідають невеликим наземним куренеподібним житлам, які функціонували у теплу пору року. На сьогодні це є одне з найбільш тривалих сезонних поселень складного устрою з усіх, створених ранньомезолітичним населенням степової зони, що засвідчує успішність пристосування переселенців з середнього Дунаю до нової кормової території. Чималою мірою цій успішності сприяла можливість збереження звичної системи господарювання. Адже господарська система мешканців Білолісся та його околиць базувалася на промислі тура, який здійснювався індивідуально або нечисленними групами мисливців за допомогою дистанційних знарядь, оснащених своєрідними сегментами, високими трапеціями та чотирикутниками.

В Нижньому Подунав'ї мігранти практично повністю зберігають всі основні риси своєї традиційної системи освоєння жилого простору. Успішність їхньої адаптації до нової території, проте, не спричинила масове проникнення сюди нових однокультурних груп; носії білоліської культури в цьому регіоні зникають в другій половині пребореального періоду голоцену, знову залишаючи цей регіон незаселеним.

Початок системного освоєння Нижнього Подунав'я пов'язується з наступним палеокліматичним періодом, що співвідноситься з бореальним періодом голоцена й традиційно визначається як доба пізнього мезоліту. Джерельна база для реконструкції процесу заселення даної території кількісно дещо обмежена – тут відкрито лише п'ять поселень цього часу: Мирне, Мирне 2, Мирне 3, Василівка (у одноіменних сіл Кілійського району) та Залізничне (у с. Залізничне Болградського району). Водночас, слід підкреслити виключну репрезентативність цих матеріалів в контексті дослідження пізньомезолітичної культури всієї степової України: колекція крем'яних артефактів Мирного (20,6 тис. виробів) посідає за кількістю знахідок перше, а Залізничного (7,7 тис. виробів) четверте – після Мирного, Гіржева (Великомихайлівський район Одеської області) та Абузової балки (Вознесенський район Миколаївської області) – місце в правобережному степу. Крім того, матеріали базового табору в Мирному є фактично унікальними джерелами для відтворення

культури життєзабезпечення населення цього регіону. Культурний шар було виявлено лише на двох зі згаданих поселень – в Мирному та в Залізничному; на решті поселень було проведено збори підйомного матеріалу.

Колекції крем'яних виробів всіх трьох поселень своєрідним чином поєднують специфічні риси двох культурних традицій, які визначали напрямок етногенетичних процесів на терені всієї правобережної частини степової зони України – кукрекської та гребениківської. Ця інтеграція досить добре простежується за результатами як первинного розщеплення кременя, так і його вторинної обробки, що неодноразово дискутувалося [11]. Отже, в контексті встановлення шляхів залюднення регіону доцільним уявляється звернутися до проблеми етнічної території носіїв цих культурних традицій.

Проблема генетичного підґрунтя та території розселення носіїв культур кукрекського кола сьогодні по праву вважається однією з гостро дискусійних у вітчизняній археології та давній історії. Сьогодні в літературі поширена точка зору на Кукрек як складне в етнічному плані явище, що утворилося в результаті інтеграції низки епігравецьких культур Степового Причорномор'я. Зокрема, за рядом ознак, зокрема, за морфологією вістер та типологією пластин з ретушшю, інвентар пам'яток нижньодунайського регіону наближується до матеріалів поселень анетівської пізньомезолітичної культури кукрекського кола. Ця традиція репрезентує заключну фазу еволюції місцевої культури, яка сформувалася в степовому Побужжі ще в середині пізнього палеоліту [6]. Протягом другої половини пізнього палеоліту та в ранньому мезоліті відбувається цілком спадкова еволюція крем'яної індустрії її створювачів: зміни морфології артефактів анетівців носять виключно хронологічний характер. Наявність основних культуротворних елементів анетівського населення в Українському Нижньому Подунав'ї може пояснюватися суттєвим розширенням території проживання даного етносу та пересуванням окремих його носіїв чи цілих колективів далі на захід від основної етнічної території.

Територія первинного формування гребениківської культури, як уявляється, теж виходить за рамки нижньодунайського регіо-

ну. Спроби Д.Я. Телегіна пов'язати її витоки з носіями білоліської культурної традиції (мігрантами з-за Дунаю, які на рубежі дріасу III – пребореального періоду голоцену оселяються вздовж річки Сарата в центральній часті Дунай-Дністровського межиріччя) не знайшли підтримки у більшості фахівців в цій галузі [10, с. 70-72]. Не знаходить підтвердження як в палеогеографічних, так й в археологічних матеріалах й гіпотеза Л.Л. Залізняка про безпосереднє переселення гребениківців з-за Дунаю в бореальному періоді голоцену як відповідь на катастрофічне затоплення басейну Чорного моря [2]. Їхні аргументи докладно розглядалися автором даної роботи в контексті реконструкції механізму неолітизації Нижнього Подунав'я, зокрема, переходу його мешканців до відтворюючих форм господарства [12].

Низка характерних рис крем'яної індустрії гребениківської культури дає підстави розглядати її як пізній хронологічний етап розвитку місцевої ранньомезолітичної царинсько-рогалицької традиції. Центром її формування, скоріш за все, була Нижня Наддністрянщина; окремі поселення за межами цього регіону можна інтерпретувати як сліди пересувань невеликих мисливських колективів [8].

Отже, на сучасному рівні розвитку знань первинне залюднення Українського Нижнього Подунав'я постає результатом розширення в західному напрямку ареалів розселення носіїв анетівської та гребениківської культурних традицій, основна етнічна територія яких була пов'язана з центральними районами Північно-Західного Причорномор'я.

Підґрунтям процесу розширення ареалу проживання, скоріш за все, була необхідність пошуку нових джерел харчування, яка стає нагальною в пізньому мезоліті завдяки збільшенню густоти населення. На користь цього свідчить і принципова різниця між комплексами культури життєзабезпечення анетівського і гребениківського населення у Дністро-Дніпровському межиріччі, з одного боку, та в Українському Нижньому Подунав'ї, – з іншого. Знайдені в Мирному серпи для зрізання трави та переважання серед остеологічних знахідок кісток молодняку тура дають вагомі підстави припускати, що мешканці цього поселення зберігали частку

мисливської здобичі, протягом певного часу підготовуючи її. Таке ставлення до свого основного промислового виду в науці інтерпретується як прояв перших кроків в напрямку його доместикації [9].

Певна модифікація способів господарювання та багатство ресурсів природи, яка довгий час залишалася недоторканою, суттєво стабілізують життя перших поселенців краю. Комплекси їх матеріальної культури характеризуються рядом ознак, які вказують на значно вищий рівень осілості населення Українського Нижнього Подунав'я у порівнянні з іншими регіонами степової зони. Якщо в Степовому Причорномор'ї переважна більшість пізньомезолітичних пам'яток представлена підйомним матеріалом, кількість якого рідко перевищує сотню виробів, то в нижньодунайському регіоні концентруються два з чотирьох найбільш крупних поселень. Саме тут фіксується найпотужніший в степах культурний шар, що дає можливість встановити досить високу густоту знахідок на одиницю площі (11.4 знахідки на 1 кв.м. розкопаної площі в Мирному та 201.6 - в Залізничному). Судячи за результатами палеоекономічного моделювання, в Мирному життя тривало не менше 9 місяців (без урахування рослинної їжі та недіагностичної фауни). На значно вищий рівень осілості населення нижньодунайського регіону у порівнянні з іншими районами степової зони сучасної України вказує й створення мешканцями Мирного складної системи господарсько-побутових комплексів, до складу яких входили вогнища, пекарські ями, місця обробки кременя, місця споживання м'ясної їжі та, не виключено, легкі житла.

Багата кормова база не лише сприяла загальній стабілізації життя найдавніших мешканців Українського Нижнього Подунав'я, але й усувала можливість сутічок між носіями різних культур. Так, не викликає сумнівів факт спільного проживання анетівців та гребениківців на одному поселенні. При цьому лише в Мирному їх комплекси можна розрізнити планіграфічно, в абсолютній ж більшості випадків йдеться про єдину в цілому індустрію. Так, зокрема в Залізничному типово гребениківські трапеції та кукрекські вкладиші подекуди знаходяться в межах одного квадрату на рівні єдиного мікрогоризонту.

Слід, проте, підкреслити, що тенденція до інтеграції носіїв анетівської та гребениківської культурних традицій не є специфічною рисою саме нижньодунайського регіону і простежується, хоча і дещо меншою мірою, в матеріалах поселень Дунай-Дністровського та Дністро-Бузького межиріччя [3]. Цей факт дає підстави припустити, що процес взаємодії носіїв цих культур розпочинається практично з моменту їх утворення, а в Українське Нижнє Подунав'я проникає населення, добре пристосоване до сумісного проживання. В подальшому багата ресурсна база регіону та налогоджені засади спільного культурного освоєння єдиного жилого простору стануть запорукою успішної неолітизації регіону, зокрема, за участі населення, що мігрує сюди з-за Дунаю.

Джерела та література

1. Библикова В. И. Время появления тура в Восточной Европе / В. И. Библикова // Первый Международный конгресс по млекопитающим. – М., 1974, Т.1. – С. 69-70.
2. Залізняк Л. Л. Концепції Черноморського потопа / Леонід Львович Залізняк // Археологія. – 2005. – № 3 – С. 1-13.
3. Коваленко С. И., Цой В. Б. К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе / С. И. Коваленко, В. Б. Цой // Stratum plus. – 1999. – № 1. – С. 257-262.
4. Сминтина О. В. Археологічні розвідки пізньомезолітичного Подунав'я / О. В. Сминтина // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2000. – Вип. 9. – С. 34-37.
5. Сминтина О. В. Перші мешканці Українського Нижнього Подунав'я: до проблеми первинного залюднення території сучасної України / О. В. Сминтина // Матеріали V Конгресу Міжнародної Асоціації українців. Історія: Збірник наукових праць. Частина 1. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 9-12.
6. Станко В.Н. Ранний мезолит степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Первобытная археология. Поиски и находки. – К.: Наукова думка. – 1980. – С. 90-109.

7. Станко В.Н. К проблеме западных связей мезолита степного Причерноморья / В. Н. Станко // Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наукова думка. – 1985. – С. 31-45.
8. Станко В. Н. К проблеме сложения гребениковской культуры / В. Н. Станко // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. – К., 1986. – С. 13-25.
9. Станко В. Н. Кризис охотничьего хозяйства и возникновение скотоводства в азово-причерноморских степях / Станко В. Н. // Древности. – Харьков, 1995. – С. 6-11
10. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України / Дмитро Якович Телегін. – К., 1982. – 285 с.
11. Smyntyna O. Late Mesolithic of the Ukrainian part of the Lower Danube region: New perspectives of human adaptation and interpretation of natural environments / Olena Smyntyna // Quaternary International. – 2007. – vol. 167-168. – p. 114-120.
12. Smyntyna O. Late Mesolithic site of Zaliznychne in the light of recent hypothesis of Neolithization of North-Western Pontic region / Olena Smyntyna // Romanian Review of Eurasian Studies. – 2015. – Vol. XI, no 1-2. – P. 7-28

Smyntyna Olena

MIGRATION AS A FACTOR OF CULTURAL EXPORATION OF THE LOWER DANUBE REGION IN EARLY PREHISTORIC TIMES: TO PUR FORWARD THE QUESTION

The role of migrations which took place in the Lower Danube region during the final Pleistocene – early Holocene in the process of population of Danube-Dnister interfluves is discussed in the article. The significance of these migrations for the further occupation in the region under study, particularly, in respect with the global climate change and peculiarities of paleogeography of the region is analyzed.

Two main cultural phenomenon took place in the Ukrainian part of the Lower Danube region during the Mesolithic period are discussed: one is the Bilolissia culture of the Dryas III period and the second is phenomenon of cultural junction of Grebeniki and Kukrek cultures during the Boreal period of Holocene.

Both cases implied that the region was populated in the result of migrations, while in the case of Bilolissya the source of migrations is located to the West, in the Central Danubian area, and for the later period areas of previous distribution of both cultural phenomena is identified as the central part of the Ukrainian Black Sea steppe region. To the contrast to the 'western' migrants of Bilolissia which represent only restricted in time and space episode of occupation with no fundamental consequences for further history of the region, Late Mesolithic representatives of 'eastern' Grebeniki and Kukren traditions have contributed a lot to the further exploitation of the Lower Danube region, specifically, to the transition to productive economy in the region under study.

Key words: *migrations, Lower Danube region, Bilolissia, Kukrek, Grebenyki culture, paleolandscape*

Старков Валерій

УДК 394.3

ЧИ МІГРУЮТЬ ІГРИ?

Ігрова культура невіддільна від свого носія – етносу і мігрує за ним. Сценарії та ступінь взаємовпливу ігрових культур можуть бути різними.

Ключові слова: *традиційна ігрова культура, українське порубіжжя, народні ігри та розваги.*

Культура як продукт існування людини супроводжує її усюди. Якщо людність мігрує, то мігрує і те, що пов'язане з нею. Чи мігрують ігри за людиною? Питання риторичне – звичайно ж, так! Як на порубіжжі, де стикаються різні етноси і відбуваються прикордонні дифузії представників обох етносів з обопільним збагаченням обох ігрових культур в зоні порубіжжя, так і при більш глибокій дифузії (міграції, переселення тощо), коли ігрова культура йде за її носієм в глибину іноетнічного середовища. В